

НАУКОВА РОБОТА
ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ СИСТЕМИ
СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ ДІТЕЙ-СИРИТ В
УКРАЇНІ ТА США

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ПРОБЛЕМИ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ ДІТЕЙ-СИРИТ ТА ДІТЕЙ, ПОЗБАВЛЕНИХ БАТЬКІВСЬКОГО ПІКЛУВАННЯ	5
1.1. Аналіз базових категорій дослідження	5
1.2. Поняття «соціальний захист» та критерії його ефективності щодо дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування	8
РОЗДІЛ 2. КОНТЕНТ-АНАЛІЗ СИСТЕМ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ ДІТЕЙ-СИРИТ ТА ДІТЕЙ, ПОЗБАВЛЕНИХ БАТЬКІВСЬКОГО ПІКЛУВАННЯ В УКРАЇНІ ТА США	16
2.1. Системні характеристики соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування	16
2.2. Порівняльний аналіз нормативно-правової бази захисту дітей: критерії, джерельна база та результати	21
ВИСНОВКИ	28
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	29

ВСТУП

Актуальність теми дослідження визначається необхідністю поширення та впровадження міжнародного досвіду щодо питань соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування у систему соціального захисту України. Аналіз світового досвіду дасть змогу розробити рекомендації щодо впровадження американської моделі соціального захисту дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування в досвід роботи українських соціальних служб. В основу дослідження покладено припущення щодо переважаючого декларативного характеру української системи соціального захисту дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування.

Мета дослідження: дослідити та порівняти нормативно-правові засади системи соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування в Україні та США.

Завдання дослідження:

- охарактеризувати структуру, критерії та показники «соціального захисту» дітей-сиріт в контексті системного підходу;
- розробити модель соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування на державному та індивідуальному рівнях;
- проаналізувати нормативно-правову базу системи соціального захисту дітей-сиріт в Україні та США.

Об'єкт дослідження: система соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.

Предмет дослідження: нормативно-правові засади системи соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування в Україні та США.

Методи дослідження: аналіз наукової літератури щодо змісту і функцій соціального захисту дітей-сиріт в Україні та США; контент-аналіз нормативно-правової бази захисту прав дітей; проектування моделей соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського спілкування на державному й

індивідуальному рівнях; порівняння ресурсів та основних характеристик спроектованих моделей; формулювання висновків.

Наукова новизна дослідження: *вперше* проведено компаративний аналіз основних категорій дослідження в українській та американській науковій літературі; сформовано систему критеріїв, показників та рівнів соціального захисту дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування; охарактеризовано соціальний захист дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування як систему та подано його системні характеристики; *подальшого вивчення* набули питання системного підходу до вивчення соціальних явищ; проблеми нормативно-правового забезпечення соціальних процесів.

Практична значущість: результати дослідження доцільно використовувати у процесі професійної підготовки майбутніх фахівців соціальної сфери при вивченні курсів «Технології соціальної роботи за кордоном», «Соціальний супровід дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування», тощо; сформована у роботі система критеріїв, показників і рівнів соціального захисту дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування може бути використана при проведенні соціологічних, порівняльних і соціально-педагогічних досліджень стану соціальної захищеності дітей в Україні та світі.

Структура дослідження: робота складається зі вступу, двох розділів (теоретичного та емпіричного), висновків, списку використаної літератури (20 джерел, з них 4 – англійською мовою). Загальний обсяг роботи складає 30 сторінок. Робота містить 3 таблиці і 4 рисунки.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ПРОБЛЕМИ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ ДІТЕЙ-СИРИТ ТА ДІТЕЙ, ПОЗБАВЛЕНИХ БАТЬКІВСЬКОГО ПІКЛУВАННЯ

1.1. Аналіз базових категорій дослідження

Стабільність держави, її економічний розвиток значною мірою залежить від фізичного та духовного розвитку дитини, ставлення держави до проблем дітей, їх інтересів та потреб. Одним з критеріїв стану захисту прав дитини та її добробуту в державі є кількість дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. На сучасному етапі розвитку суспільства спостерігається тенденція збільшення кількості дітей-сиріт в Україні, що, у свою чергу, потребує розробки та впровадження інноваційних технологій, які забезпечуватимуть повноцінний соціальний захист дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування [3].

У вітчизняній літературі питанням соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування досліджуються В. Ю. Арешонков [14], О. І. Карпенко [6], І. І. Смагіна, Т. М. Смагіна [14], В. Ю. Москалюк [9], Н. М. Шкуратова [5] та інші.

При дослідженні проблеми системи соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, за допомогою аналізу української та американської науково-довідкової літератури, нами було визначено сутність і зміст базових категорій дослідження: «аналіз», «система», «соціальний захист», «система соціального захисту», «діти-сироти» та «діти, позбавлені батьківського піклування» (див. табл. 1.1.), що, у свою чергу, дозволить виокремити основні характеристики системи соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування в Україні та США.

Таблиця 1.1.

Визначення категорій наукового дослідження

Категорії	Дефініції	
	<i>українська довідкова література</i>	<i>американська довідкова література</i>
<i>Аналіз – Analysis</i>	Метод наукового дослідження предметів, явищ та ін. шляхом розкладу, розчленування їх у думці на складові частини; протилежне синтезу [15]	The resolution of a whole into its parts or elements: opposed to synthesis [19]
<i>Система – System</i>	Ціле, що складається з незалежних частин чи компонентів (елементів), між якими існує тісна взаємодія чи стосунки. Зміни в одній частині чи компоненті системи призводять до змін в інших складових системи [13]	The connection or manner of connection of parts as related to a whole, or the parts collectively so related; a whole as made up of constitutive parts: a railroad system [20]
<i>Соціальний захист Social Security</i>	Сукупність соціальних і юридичних гарантій, метою яких є забезпечення державою для кожного члена суспільства реалізації його основних соціально-економічних прав, передусім права на рівень життя, необхідний для нормального відтворення та розвитку особистості [13]	Government assistance for those who lack economic security through being unemployed or aged or ill or disable etc. [20]
<i>Діти-сироти – Orphan</i>	Діти, в яких померли чи загинули батьки [16]	A child whose parents are dead [20]
<i>Діти, позбавлені батьківського піклування – Children deprived of parental care</i>	Діти, які залишилися без піклування батьків у зв'язку з позбавленням їх батьківських прав, відібранням у батьків без позбавлення батьківських прав, визнанням батьків безвісно відсутніми або недієздатними, оголошенням їх померлими, відбуванням покарання в місцях позбавлення волі та перебуванням їх під вартою на час слідства, розшуком їх органами внутрішніх справ, пов'язаним з ухиленням від сплати аліментів та	There is no definition of the given category

Категорії	Дефініції	
	<i>українська довідкова література</i>	<i>американська довідкова література</i>
	відсутністю відомостей про їх місцезнаходження, тривалою хворобою батьків, яка перешкоджає їм виконувати свої батьківські обов'язки, а також діти, розлучені із сім'єю, підкинуті діти, батьки яких невідомі, діти, від яких відмовилися батьки, та безпритульні діти	

Аналізуючи дані таблиці 1.1., робимо висновок, що, відповідно до української та американської науково-довідкової літератури, існує певна схожість та розбіжність у трактуванні певних понять. Так, категорії «аналіз», «синтез», «система» та «діти-сироти» мають однакове тлумачення в обох країнах. На противагу їм, категорія «соціальний захист» є відмінною й має дещо інше смислове навантаження в цих країнах. Згідно українського законодавства, соціальний захист – це сукупність соціальних і юридичних гарантій, метою яких є забезпечення державою для кожного члена суспільства реалізації його основних соціально-економічних прав, передусім права на рівень життя, необхідний для нормального відтворення та розвитку особистості [13]. Відповідно ж до американських законів, соціальний захист – це, передусім, державна допомога тим, хто потребує економічного забезпечення та супроводу, наприклад, безробітні, престарілі, хворі та неправоздатні особи. Також варто наголосити, що в США, на відміну від України, немає поняття «діти, позбавлені батьківського піклування», а це, у свою чергу, пояснюється специфікою функціонування системи соціального захисту та наданням соціальних послуг в Америці.

Отже, нами проведено компаративний аналіз вживання базових категорій дослідження в українській та американській довідковій літературі. Визначено подібність в розумінні понять «аналіз», «синтез», «система», «діти-сироти» та відмінність у вживанні категорії «соціальний захист»

1.2. Поняття «соціальний захист» та критерії його ефективності щодо дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування

Варто зазначити, що в ході дослідження наукової літератури з питання функціонування системи соціального захисту, нами було виділено ще декілька додаткових дефініцій поняття «соціальний захист», з метою подальшого виділення критеріїв його ефективності щодо дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.

Соціальний захист – це система державних гарантій для реалізації прав громадян на працю і допомогу на час безробіття; на підтримання життєвого рівня через перегляд мінімальних розмірів основних соціальних гарантій за умов зростання цін на споживчі товари і послуги; на надання державної допомоги, пільг та інших видів соціальної підтримки малозабезпеченим громадянам і сім'ям, які виховують дітей; на матеріальне забезпечення при досягненні пенсійного віку, при тимчасовій або постійній втраті працездатності, втраті годувальника тощо. Певні особливості має соціальний захист окремих категорій громадян: військовослужбовців, інвалідів, державних службовців, ветеранів війни і праці, потерпілих від катастрофи на Чорнобильській АЕС тощо [11].

Соціальний захист – це ефективні засоби, що дають змогу впровадити необхідний рівень солідарності між особами, які отримують доходи, та особами, котрі їх не мають через вік, стан здоров'я та неможливість знайти роботу. [13].

Якщо говорити про зміст та сутність соціального захисту дітей-сиріт в Україні, вважаємо за доцільне охарактеризувати суб'єктів соціального захисту, основні завдання та методи соціально-педагогічної діяльності, що покладаються на державні служби у справах дітей щодо забезпечення повноцінного життя та гармонійного розвитку дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування; критерії ефективності соціального захисту щодо вказаної категорії.

Варто зазначити, що заходи соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, гарантуються, забезпечуються та охороняються державою.

Законодавство України про соціальний захист дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, а також осіб з числа дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, складається з: Конституції України, Закону України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування» та інших законодавчих актів, що регулюють правовідносини, пов'язані з наданням матеріальної, соціальної та правової допомоги дітям-сиротам, дітям, позбавленим батьківського піклування, а також особам із числа дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.

В Україні існує розгалужена мережа державних органів, на яких покладено обов'язок піклуватися про дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, зокрема: служби у справах дітей, органи опіки та піклування, органи освіти та науки, управління (відділи) у справах молоді та спорту, центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді й інші. Основною метою діяльності таких центрів є створення соціальних умов для життєдіяльності, гармонійного й різнобічного розвитку дітей і молоді, захист їх конституційних прав, свобод і законних інтересів, задоволення культурних та духовних потреб [5].

Головними завданнями соціального захисту дітей-сиріт і дітей, які залишилися без піклування батьків визначено:

- створення умов для фізичного, розумового та духовного розвитку дитини;
- розвиток сімейних форм виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування (усиновлення, опіка та піклування, створення дитячих будинків сімейного типу, прийомних сімей);
- організація роботи з питань захисту особистих та майнових прав дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування.
- активізація профілактичної роботи щодо запобігання правопорушенням у дитячому середовищі;
- зменшення кількості дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, які виховуються у закладах для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.

- розвиток творчого потенціалу дітей, підтримка обдарованих дітей;
- організація та здійснення разом з іншими структурними підрозділами райдержадміністрації, кримінальної міліції у справах дітей заходів щодо виявлення причин та умов, що спричиняють дитячу бездоглядність, вжиття негайних заходів щодо їх усунення;
- формування та поповнення банку даних дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, які підлягають усиновленню, дітей, котрі опинились у складних життєвих обставинах;
- ведення обліку всиновлених дітей, дітей під опікою (піклуванням), дітей, які виховуються дитячих будинках сімейного типу, прийомних сім'ях, в державних дитячих закладах;
- ведення банку даних сімей потенційних усиновителів, опікунів, піклувальників, прийомних батьків, батьків-вихователів;
- розширення мережі дитячих будинків сімейного типу, прийомних сімей, підготовка документів, які необхідні для їх створення, призначення соціальної допомоги та грошового забезпечення;
- здійснення контролю за умовами утримання, навчання, виховання усиновлених дітей, дітей, над якими встановлено опіку (піклування), взятих у прийомні сім'ї, дитячі будинки сімейного типу [14].

Варто також зазначити, що система соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування на державному рівні в Україні була розроблена нами та представлена наступним чином:

1. Система соціального страхування:

- ✓ мінімальне матеріальне забезпечення витрат на харчування, одяг та взуття (фінансується через Фонд соціального страхування);
- ✓ житлове забезпечення на рівні, не нижчому за встановлені в Житловому кодексі України (реалізується за допомогою комунального та державного резервів);

- ✓ житлове забезпечення дітей після завершення терміну державної опіки у спеціалізованих закладах, якщо вони не мають власного житла (реалізується за допомогою комунального та державного резервів);
- ✓ забезпечення гарантованого першого робочого місця (реалізується за допомогою Фонду зайнятості);
- ✓ разова мінімальна державна фінансова допомога при закінченні дітьми закладу опіки (фінансується через Фонд соціального страхування);
- ✓ мінімальне щомісячне утримання дітей за умови навчання їх у вищих навчальних закладах (фінансується через Фонд соціального страхування).

2. Універсальні моделі соціальної допомоги:

- ✓ мінімальне медичне обслуговування (фінансується через місцеві та державні бюджети);
- ✓ пільгові умови при вступі до професійно-технічних вищих навчальних закладів (фінансується через державний бюджет).

3. Система адресних соціальних допомог:

- ✓ Забезпечення дітей іграшками, що сприяють розвитку, спортивним інвентарем, газетами і журналами відповідного дитячого, юнацького, загально пізнавального та виховного спрямування (фінансується через місцеві та державні бюджети);
- ✓ Забезпечення дитини до надання їй статусу дитини-сироти або дитини, позбавленої батьківського піклування (реалізується за допомогою центрів соціальних служб);
- ✓ Мінімальне грошове забезпечення батьків-вихователів, прийомних батьків (фінансується через Фонд соціального страхування).

4. Пільги як переважне право.

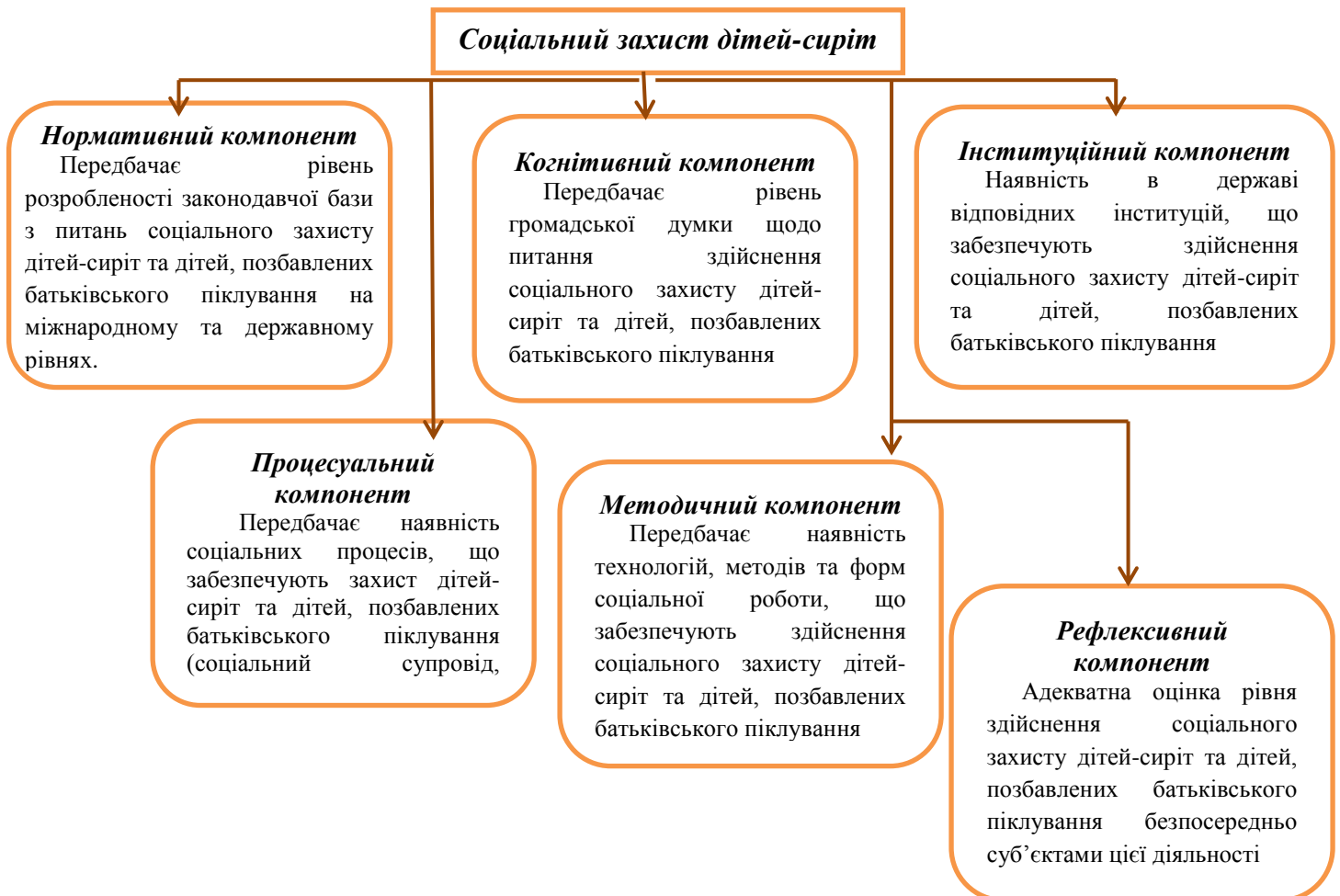
5. Соціальний захист через недержавні організації.

6. Соціальна допомога фондів підприємств.

Державне забезпечення і отримання передбачених законодавством пільг дітей та молоді із числа дітей-сиріт здійснюється на підставі відповідних документів, що засвідчують обставини, за яких дитина залишилася без

батьківського піклування – соціальний статус дитини-сироти та дитини, позбавленої батьківського піклування.

Враховуючи вище зазначене, можна зробити підсумок, що програма надання соціальної допомоги дітям-сиротам та дітям, позбавлених батьківського піклування спрямована лише на часткове задоволення матеріальних і житлових потреб та зовсім не орієнтована на задоволення базових потреб людини, у тому числі психологічних. Система соціального захисту дітей-сиріт на рівні держави носить характер матеріального забезпечення їх фізичних потреб (у харчуванні, проживанні, опіці), специфіка такої допомоги має знеособлений характер – без врахування конкретних умов життя конкретної дитини-сироти.

Рис 1.1. Структура системи соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування

Якщо говорити про критерії соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, то, в першу чергу, слід охарактеризувати

структуру системи соціального захисту зазначених вище категорій соціально-педагогічної діяльності. Структура системи соціального захисту дітей-сиріт та осіб з їх числа передбачає, на нашу думку, наявність наступних компонентів: **нормативний, когнітивний, інституційний, процесуальний, методичний та рефлексивний** (див. рис. 1.1.).

Суть нормативного компоненту полягає у рівні розробленості законодавчої бази з питань соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування на міжнародному та державному рівнях. Когнітивний компонент являє собою стан громадської думки щодо питання здійснення соціального захисту дітей-сиріт. Інституційний компонент вказує на наявність в державі відповідних інституцій, що забезпечують здійснення соціального захисту вказаних вище суб'єктів соціально-педагогічної діяльності. Процесуальний компонент передбачає наявність соціальних процесів, що забезпечують захист дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування (соціальний супровід, патронаж). Суть методичного компоненту полягає у розробці та практичного використання технологій, методів та форм соціальної роботи, що забезпечують здійснення соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Рефлексивний компонент відображає адекватність оцінки рівня здійснення соціального захисту дітей-сиріт та осіб з їх числа безпосередньо суб'єктами цієї діяльності.

На основі структури системи соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, вважаємо за доцільне виділити критерії ефективності соціального захисту щодо дітей-сиріт та осіб з їх числа: **законодавчий, технологічний, інституційний та особистісний**. Кожен із зазначених вище критеріїв конкретизується за допомогою певних показників (див. рис. 1.2.).

Законодавчий критерій полягає у наявності законодавчої бази, міжнародних та державних нормативно-правових актів, що забезпечуватимуть систему здійснення соціального захисту дітей-сиріт; механізмів реалізації

соціального захисту суб'єктів діяльності; прав та обов'язків суб'єктів та об'єктів соціального захисту; гендерної чутливості.

Рис 1.2. Критерії та показники системи соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування

Технологічний критерій передбачає наявність розроблених технологій, що забезпечують здійснення соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування; підготовленість фахівців впроваджувати технології соціального захисту осіб з числа дітей-сиріт; ефективність наявних технологій щодо здійснення соціального захисту дітей-сиріт. Інституційний критерій вказує на кількість державних та соціальних установ, що забезпечують здійснення соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування; кількість компетентних спеціалістів, здатних працювати з даною категорією клієнтів; кількість дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, що потребують соціального захисту; наявність громадських організацій, що надають

допомогу зазначеній категорії осіб. Особистісний – задоволеність суб'єктами соціального захисту рівнем надання соціальних послуг; адресність у здійсненні соціального захисту дітей-сиріт та осіб з їх числа; рівні умови для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування в отриманні соціальних послуг та їх доступність; висвітлення діяльності у ЗМІ.

Підсумовуючи усе вище зазначене, можна зробити висновок, що **високий рівень** соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування характеризується наявністю досконалої законодавчої бази, де прописані права та обов'язки суб'єктів та об'єктів соціального захисту; технологій та механізмів здійснення соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування; державних соціальних інституції та громадських організацій, що забезпечуватимуть соціальний захист дітей-сиріт; високо кваліфікованих спеціалістів. Також важливою умовою є те, що суб'єкти соціального захисту будуть задоволені рівнем отриманих послуг.

Середній рівень соціального захисту дітей-сиріт характеризується наступними ознаками: соціальний захист дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування носить епізодичний характер; законодавча база не досконала; розроблені технології та механізми здійснення соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування; наявні державні соціальні інституції та громадські організації, що забезпечуватимуть соціальний захист дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування; брак високо кваліфікованих спеціалістів.

Низький рівень соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування визначається неузгодженістю законодавчої бази, яка б забезпечувала надання соціального захисту дітям-сиротам та дітям, позбавлених батьківського піклування; браком соціальних інституцій та фахівців, зайнятих у сфері надання соціальних послуг; суб'єкти соціального захисту (діти-сироти) не задоволені рівнем отримання соціальних послуг; наявністю тенденції до збільшення кількості дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.

Таким чином, нами визначено сутність, зміст і завдання соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, охарактеризовано їх структуру; сформовано систему критеріїв, показників і рівнів системи соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.

РОЗДІЛ 2. Контент-аналіз систем соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування в Україні та США

2.1. Системні характеристики соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування

Важливим методологічним засобом наукового пізнання є системний підхід. Він орієнтується на розкриття у дослідженні цілісності об'єкта, з'ясування його внутрішніх зв'язків і відносин; використання системи засобів впливу в інтересах людини. «На теперішній час системний аналіз є найдосконалішою методологією розв'язання складних завдань і проблем у соціальній сфері. Використовуючи системний підхід, можна запобігти ситуації, коли рішення в одній сфері перетворюється на проблему для іншої» [1].

Системний підхід є методологією наукового пізнання, в основі якої лежить розгляд об'єктів як систем, що дозволяє побачити досліджуваний об'єкт як комплекс взаємопов'язаних підсистем, об'єднаних спільною метою, розкрити його інтегративні властивості, а також внутрішні та зовнішні зв'язки. Системний підхід сприяє формуванню відповідного адекватного формулювання сутності досліджуваних проблем у конкретних науках і вибору ефективних шляхів їх вирішення [10].

Методологічні засади системного підходу полягають в тому, що метою дослідження є вивчення закономірностей і механізмів утворення складного об'єкта з певних складових. При цьому особлива увага звертається на різноманіття внутрішніх і зовнішніх зв'язків системи, на процес (процедуру) об'єднання основних понять у єдину теоретичну картину, що дає змогу виявити сутність цілісності системи [7].

Варто також зазначити, що системний підхід – це категорія, яка в науковій літературі не має єдиного однозначного визначення, оскільки трактується надто широко. Вважаємо за доцільне навести деякі приклади трактування поняття «системний підхід» в науковому колі:

✓ За А. Холлом: інтеграція, синтез розгляду різних сторін явища або об'єкта [8].

✓ За С. Оптнером: адекватний засіб дослідження і розробки не будь-яких об'єктів, що довільно називаються системою, а лише таких, котрі є органічним цілим [4].

✓ За В. Садовським: вираження процедур подання об'єкта як системи та способів їх розробки [12].

✓ За Д. Бурчфільдом: широкі можливості для одержання різноманітних тверджень та оцінок, які передбачають пошук різних варіантів виконання певної роботи з подальшим вибором оптимального варіанта [7].

Слід зосередити увагу та тому, що розгорнуте визначення системного підходу включає також обов'язкове вивчення та практичне використання наступних восьми його аспектів:

- системно-елементного або системно-комплексного, що складається у виявленні елементів, що складають дану систему. У всіх соціальних системах можна виявити речові компоненти, процеси (економічні, соціальні, політичні, духовні і т. д.) та ідеї, науково-усвідомлені інтереси людей і їх спільнот;
- системно-структурного, що полягає у з'ясуванні внутрішніх зв'язків і залежностей між елементами цієї системи та дозволяє отримати уявлення про внутрішню організацію (будову) досліджуваної системи;
- системно-функціонального, який передбачає виявлення функцій, для виконання яких створені та існують відповідні системи;
- системно-цільового, що означає необхідність наукового визначення цілей і підцілей системи, їх взаємної ув'язки між собою;

- системно-ресурсного, полягає в ретельному виявленні ресурсів, потрібних для функціонування системи, для вирішення системою тієї чи іншої проблеми;
- системно-інтеграційного, що складається у визначенні сукупності якісних властивостей системи, що забезпечують її цілісність і особливість;
- системно-комунікаційного, що полягає у необхідності виявлення зовнішніх зв'язків даної системи з іншими, тобто, її зв'язків з навколишнім середовищем;
- системно-історичного, що дозволяє з'ясувати умови під час виникнення досліджуваної системи, пройдені нею етапи, сучасний стан, а також можливі перспективи розвитку [2].

Важливим аспектом системного підходу є вироблення нового принципу його використання – створення нового, єдиного та більш оптимального підходу (загальної методології) до пізнання, для застосування його до будь-якого пізнаваного матеріалу, з гарантованою метою отримати найповніше і цілісне уявлення про цю інформацію.

У зв'язку з цим пропонуємо розглянути **системні характеристики соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування**. Нами було спроектовано моделі соціального захисту дітей-сиріт та осіб з їх числа на державному (див. рис. 2.1.) й індивідуальному (див. рис. 2.2.) рівнях.

Аналіз моделі соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування на державному рівні дає можливість зробити висновок, що програма надання соціальної допомоги зазначеним вище категоріям спрямована лише на часткове задоволення матеріальних і житлових потреб та зовсім не орієнтована на задоволення базових потреб людини, у тому числі психологічних. Тобто система соціального захисту дітей-сиріт на рівні держави носить характер матеріального забезпечення їх фізичних потреб (у харчуванні, проживанні, опіці), специфіка такої допомоги має знеособлений характер – без врахування конкретних умов життя конкретної дитини сироти.

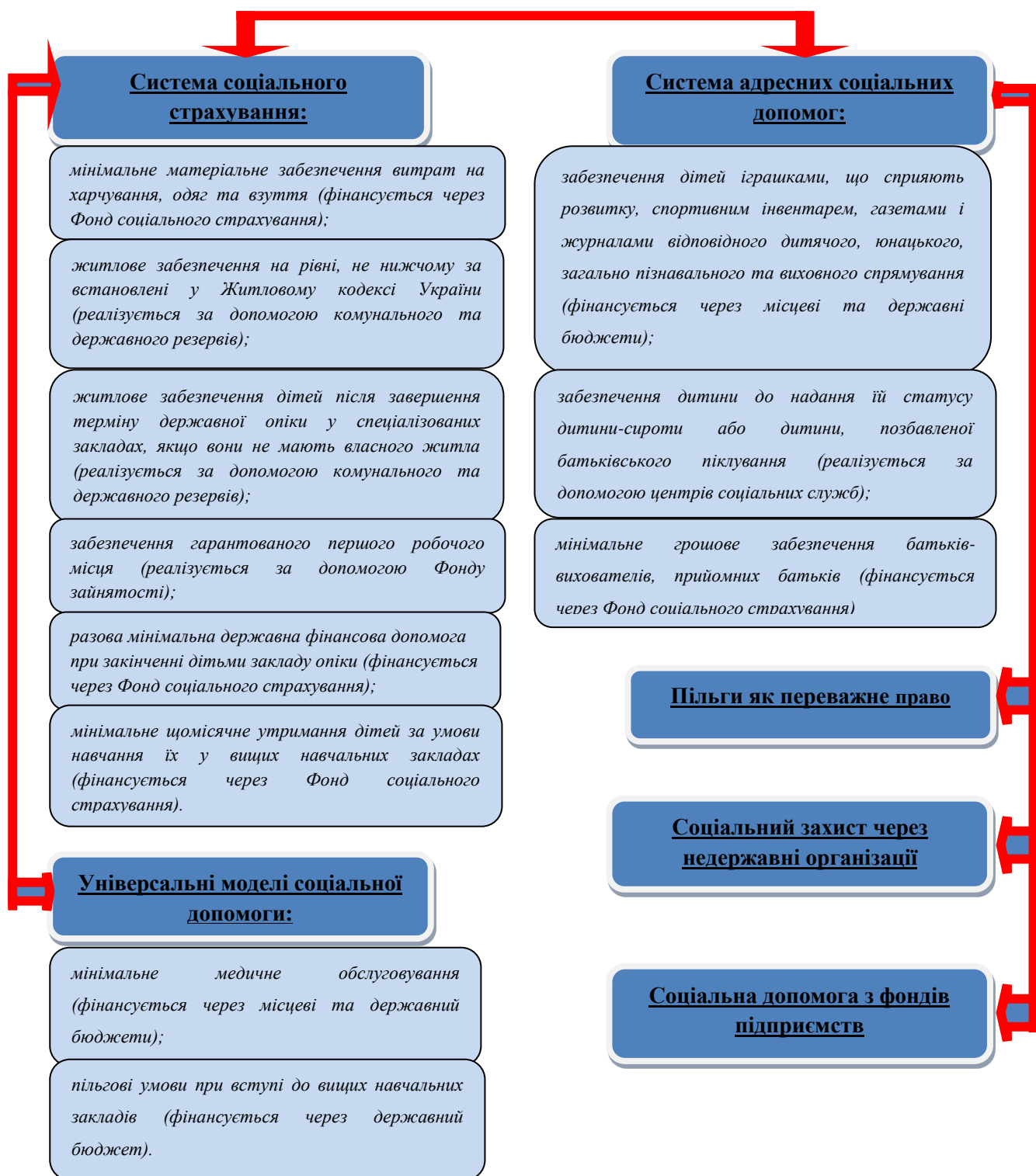
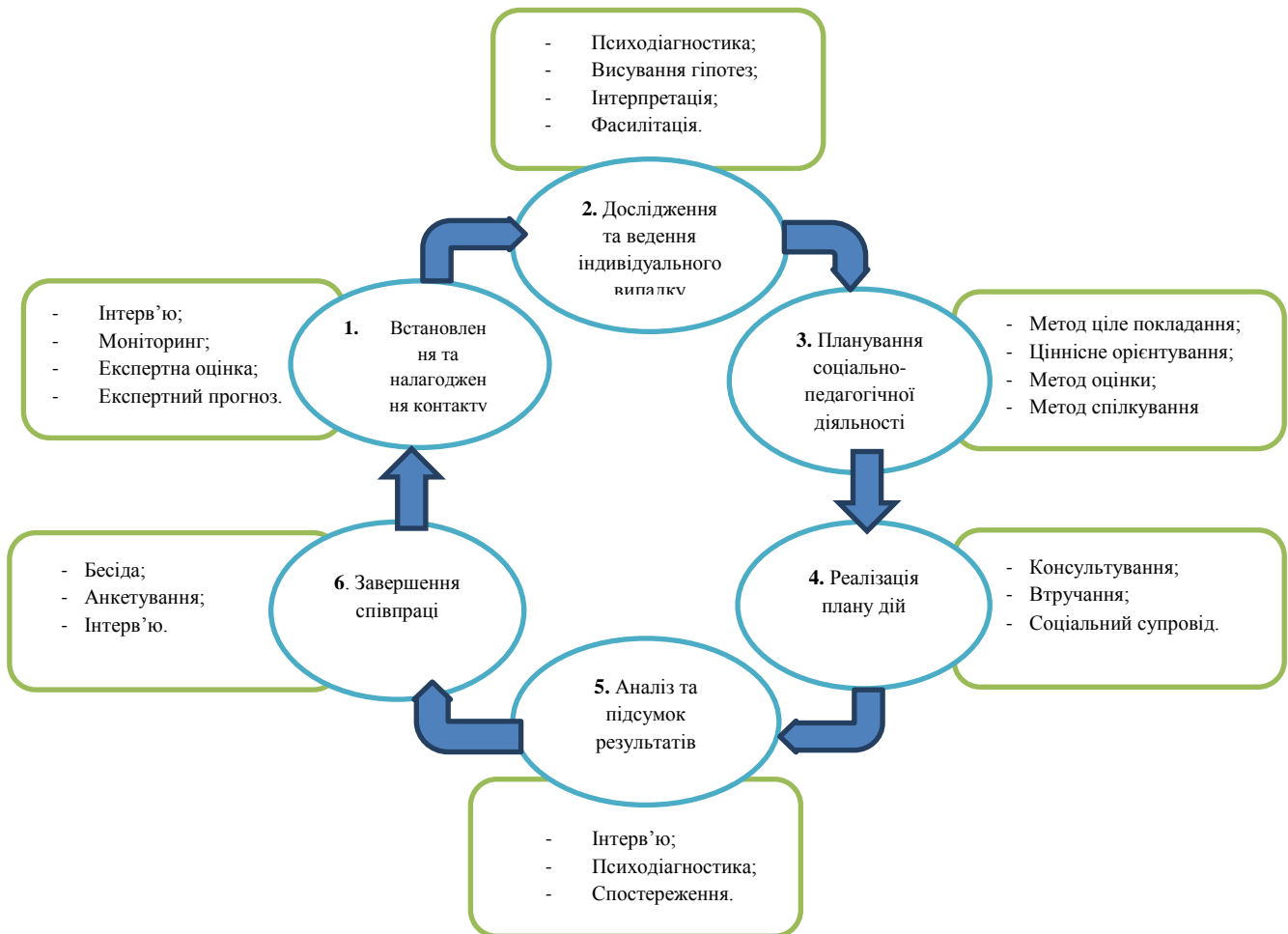

Рис. 2.1. Модель системи соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування в Україні на державному рівні

Це визначає потребу в моделюванні системи соціального захисту дітей-сиріт на індивідуальному рівні (див. рис. 2.2.).

Рис. 2.2. Модель системи соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування в Україні на індивідуальному рівні

Аналізуючи представлену модель соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування на індивідуальному рівні, ми прийшли до висновку, що програма надання соціальної допомоги в даному випадку орієнтована на вирішення потреб другого рівня, а саме: задоволення соціальних потреб (дружба, сім'я), потреби в повазі (самоповага, впевненість, досягнення) та найвищої потреби – потреби у самовираженні (творчість, моральність, вирішення проблем). Проте, варто наголосити, що бажання задовольнити потреби другого рівня виникають у людини лише за умови реалізації потреб нижчого рівня (майно, здоров'я).

Порівняння представлених вище моделей соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, дозволяє стверджувати, що модель соціального захисту на державному рівні має лінійний характер, а модель на індивідуальному рівні – циклічний (обумовлений характером соціальних послуг).

Все вище зазначене дає змогу констатувати той факт, що лише поєднання державного та індивідуального рівнів системи соціального захисту дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування якісно підвищить рівень надання комплексу соціально-педагогічних заходів, спрямованих на економічну, юридичну, соціальну та психологічну підтримку вказаних категорій.

Також вважаємо за доцільне зазначити, що теоретична та практична значущість спроектованої моделі соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування на індивідуальному рівні визначається основними етапами і методами суб'єкт-суб'єктної взаємодії дітей-сиріт та соціальних педагогів, що, в свою чергу, дозволяє прогнозувати підвищення ефективності соціального захисту дітей-сиріт у практичній діяльності соціальних педагогів закладів державної опіки.

Таким чином, нами було визначено сутність, зміст та основні ознаки системного підходу як методології наукового пізнання, що, у свою чергу, дало змогу спроектувати моделі соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування на державному та індивідуальному рівнях.

2.2. Порівняльний аналіз нормативно-правової бази захисту дітей: критерії, джерельна база та результати

Варто зазначити, що теоретичний аналіз системи соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування дозволив нам виокремити такі рівні порівняльного дослідження:

- ✓ на рівні держави (аналіз законодавства);
- ✓ на рівні громади (показник громадського ставлення);
- ✓ на рівні дитини-сироти (безпосередня діяльність щодо соціального забезпечення дітей-сиріт та дітей з їх числа).

Сутність проблеми дослідження полягає у проведенні компаративного аналізу, тобто опису та поясненні подібностей та протиріч, особливо протиріч якості та ефективності системи соціального захисту дітей-сиріт в Україні та США відповідно до міжнародних стандартів і законодавчих актів.

Метою порівняльного дослідження є зіставлення нормативно-правової бази соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування в Україні та США.

Гіпотеза дослідження: система соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування в Україні та США залежить від рівня законодавчої бази з питань надання соціальних послуг, наявності соціальних інституцій, кваліфікованих спеціалістів та розроблених технологій роботи з дітьми-сиротами та дітьми, позбавлених батьківського піклування.

Генеральна сукупність дослідження: міжнародне та державне законодавство про дітей (у тому числі дітей-сиріт).

Вибіркова сукупність:

1. Конвенція ООН Про права дитини.
2. Закон України «Про охорону дитинства».
3. Закон України «Про основи соціального захисту бездомних осіб і безпритульних дітей».
4. Постанова Кабінету Міністрів України «Про поліпшення виховання, навчання, соціального захисту та матеріального забезпечення дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування».
5. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Концепції Державної програми реформування системи закладів для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування».
6. Title 22 Foster regulations in state (Los Angeles) [17].
7. US Code – Part E: Federal payments for foster care and adoption assistance [17].

Критерії та показники аналізу:

- комплексність послуг: системне задоволення потреб дітей-сиріт та дітей з їх числа відповідно до ієрархічної структури потреб особистості (фізіологічні потреби, потреби в безпеці, соціальні потреби, потреби в повазі та потреби в самореалізації);
- наявність інструментів для упровадження нормативної бази: дієвість, системність, гендерна чутливість та безпосередньо механізми реалізації законодавчих актів;
- інституціональність: спрямованість на сімейні форми опіки.

За допомогою 10-бальної шкали оцінювання, нами було проаналізовано українські та американські нормативно-правові акти щодо забезпечення здійснення соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Оцінювання відбувалося наступним чином: оцінка від 0 до 3 балів свідчить про наявність, проте досить низький рівень реалізації законодавчої бази, яка б забезпечувала надання соціального захисту дітям-сиротам та дітям з їх числа; оцінка від 4 до 7 балів вказує на епізодичний прояв показників дослідження; оцінка від 8 до 10 балів – досконала законодавча база, що гарантує реалізацію надання комплексності послуг, наявність інструментів для упровадження законодавчої бази та можливість влаштування дітей-сиріт в сім'ї на правах рідних дітей або в сімейні форми опіки.

Аналізуючи отримані результати з таблиці 2.1., можна констатувати той факт, що жоден з представлених нормативних документів не передбачає комплексного виконання виділених нами критеріїв. Наведені вище законодавчі акти проголошують основні права дітей (у тому числі дітей-сиріт) та регулюють їх здійснення, проте, варто зазначити, що ці права в більшості випадків виходять із основних (базових) потреб дітей.

Таблиця 2.1.

Контент-аналіз української нормативно-правової бази захисту дітей

Критерії Нормативно-правові Документи	Комплексність послуг	Наявність інструментів для управління нормативної бази	Інституціональність	Всього:	У відсотках:
1 Конвенція ООН Про права дитини	6	3	0	9	30%
2 ЗУ «Про охорону дитинства»	7	1	5	13	43,3%
3 ЗУ «Про основи соціального захисту бездомних осіб і безпритульних дітей»	3	1	0	4	13,3%
4 Постанова Кабінету Міністрів України «Про поліпшення виховання, навчання, соціального захисту та матеріального забезпечення дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування»	4	5	0	9	30%
5 Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Концепції Державної програми реформування системи закладів для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування»	3	1	4	8	26,7%
Всього:	23	11	9		
У відсотках:	46%	22%	18%		

Також вважаємо за доцільне наголосити на тому, що лише в Постанові Кабінету Міністрів України «Про поліпшення виховання, навчання, соціального захисту та матеріального забезпечення дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування» частково наявний інструментарій щодо впровадження нормативно-правової бази; в решті документів даний механізм відсутній або номінально прописаний. Якщо ж говорити про спрямованість на сімейні форми опіки, то даний критерій має епізодичний прояв лише в ЗУ «Про охорону дитинства» та Постанові Кабінету Міністрів України «Про затвердження Концепції Державної програми реформування системи закладів для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування». У свою чергу це дає підстави до висновку, що апарат держави розуміє важливість та необхідність виховання дітей-сиріт та осіб з їх числа в сім'ї як соціальному інституті, але в нього відсутній чіткий механізм створення, реалізації та координації процесу влаштування дітей у сім'ю як єдиної та найефективнішої форми соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування (на відміну від американської системи соціального захисту).

За допомогою отриманих результатів, ми також можемо зробити висновок щодо найбільш питомого критерію контент-аналізу української нормативно-правової бази захисту дітей: «комплексність послуг» (46%), а найменш виявленого – «інституціональність» (18%). Це, у свою чергу, дає змогу констатувати той факт, що українське законодавство щодо захисту прав дітей більшою мірою зорієнтоване на системне задоволення саме потреб дітей (у тому числі дітей-сиріт), аніж на забезпечення повноцінного механізму влаштування осіб з числа дітей-сиріт в сімейні форми опіки.

Отже, аналіз даних таблиці 2.2., дозволяє зробити висновок, що нормативно-правова база щодо захисту дітей-сиріт в штаті Каліфорнія (США) побудована на досить високому рівні, оскільки в законодавчих актах чітко приписані види і механізми надання соціальних послуг (відповідно до потреб дитини-сироти та потреб так званого Foster Parent), чітко вказані соціальні

інституції, на які покладено обов'язок регулювання процесу виховання дітей-сиріт в прийомній сім'ї та всиновлення.

Таблиця 2.2.

Контент-аналіз американської нормативно-правової бази захисту дітей

Критерії		Комплексність послуг	Наявність інструментів для управління нормативної бази	Інституціональність	Всього:	У відсотках:
Нормативно-правові Документи						
1	Title 22 Foster regulations in state (California)	8	7	10	25	83,3%
2	US Code - Part E: Federal payments for foster care and adoption assistance	5	9	8	23	76,3%
Всього:		13	16	18		
У відсотках:		65%	80%	90%		

Проте, варто також зазначити, що, на противагу українському законодавству, в США в нормативно-правових актах, що регулюють систему забезпечення надання соціальних послуг дітям-сиротам, вихователям (Foster Parent) та опікунам, ретельно прописані механізми взаємодії зазначених суб'єктів з органами влади та можливість їх вільного доступу до ресурсів (програми, наукові дослідження і статистика щодо внутрішнього та міжнародного усиновлення, друковані та електронні видання, сайти, бази даних агенцій, що займаються усиновленням, безпосереднім пошуком потенційних вихователів та опікунів).

Якщо ж говорити про рівень прояву критеріїв контент-аналізу в американському законодавстві, то, за даними дослідження, найвищі показники отримані за критерієм «інституціональність» (90%), найнижчі – «комплексність послуг» (65%), що говорить про високий рівень спрямованості державної

соціальної політики щодо захисту прав дітей (у тому числі дітей-сиріт) на сімейні форми виховання та рівень вище середнього щодо системного задоволення потреб суб'єктів діяльності.

Порівнюючи отримані результати дослідження української та американської нормативно-правової бази, ми дійшли до висновку, що українське законодавство більше зорієнтоване на системне задоволення потреб дітей-сиріт та осіб з їх числа відповідно до ієрархічної структури потреб особистості. На противагу, в США більш пріоритетним є спрямованість держави на забезпечення сімейних форм опіки дітей-сиріт та менше уваги приділяється комплексній системі задоволення потреб першого та другого рівнів.

Таким чином, можна зробити висновок, що система соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування в Україні та США є дещо відмінною. В США соціальний супровід дітей-сиріт та дітей з їх числа передбачає попереднє ліцензування потенційних батьків або вихователів; влаштування дітей в сім'ю та безпосередній контроль за виконанням опікунами своїх обов'язків. В Україні, згідно з законодавством, крім механізму влаштування дітей-сиріт в сім'ї існує досить розгалужена система закладів соціального спрямування, на які покладено навчання, виховання та утримання таких дітей.

ВИСНОВКИ

1. На основі аналізу наукової літератури, нами визначено структуру соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування із такими компонентами: нормативний, когнітивний, інституційний, процесуальний, методичний та рефлексивний. Відповідно, побудовано систему критеріїв (законодавчий, технологічний, інституційний, особистісний) та показників. У результаті, виділено три рівні соціального захисту.

2. У роботі спроектовано моделі системи соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування на державному та індивідуальному рівнях. На державному рівні модель передбачає часткове задоволення матеріальних і житлових потреб дітей-сиріт та зовсім не зорієнтована на задоволення базових потреб людини, у тому числі психологічних. Тобто система соціального захисту дітей-сиріт на рівні держави носить характер матеріального забезпечення їх фізичних потреб, специфіка такої допомоги має знеособлений характер – без врахування конкретних умов життя конкретної дитини сироти (характерно для України). Модель на індивідуальному рівні орієнтована на вирішення потреб другого рівня, а саме: задоволення соціальних потреб, потреби в повазі та найвищої потреби – потреби у самовираженні, що є характерною ознакою соціальної політики США.

3. Проведений контент-аналіз українського та американського законодавства щодо соціального захисту дітей (у тому числі дітей-сиріт) дозволив виділити наступні особливості: українське законодавство: системне задоволення потреб дітей-сиріт та осіб з їх числа відповідно до ієрархічної структури потреб особистості; не чіткі механізми забезпечення влаштування дітей-сиріт в сім'ї; низький рівень дієвості та системності державних інституцій щодо регулювання нормативно-правових документів; американське законодавство: спрямованість держави на забезпечення сімейних форм опіки дітей-сиріт; епізодичний прояв впровадження комплексної системи задоволення потреб першого та другого рівнів; наявність чітких механізмів регулювання та впровадження законодавчих актів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Безпалько О.В. Організація соціально-педагогічної роботи з дітьми та молоддю у територіальній громаді: Теоретико-методичні основи : [монографія] / О.В. Безпалько. – К. : Наук. світ, 2006. – 363 с.
2. Блауберг І. В. «Системний підхід в сучасній науці» / І. В. Блауберг, В. Н. Садовський, Е. Г. Юдін. - В кн.: Проблеми методології системних досліджень. – М. : Думка, 1970, с. 7-48.
3. Державна доповідь про становище дітей в Україні за підсумками 2005 року. – К. : Державний інститут розвитку сім'ї та молоді, 2006. – 38 с.
4. Дідур К. М. Системний підхід до управління підприємством та персоналом підприємства / Електронне наукове фахове видання "Ефективна економіка"
5. Інноваційні моделі соціальних послуг. Проекти Українського фонду соціальних інвестицій. Том 2 / за редакцією Н. М. Шкуратової. – К : –2007. – 159 с.
6. Карпенко О. І. Правові засади утримання та виховання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.05. / О. І. Карпенко. – К., 2002. – 191 с.
7. Кустовська О. В. Методологія системного підходу та наукових досліджень: курс лекцій О. В. Кустовська. – Тернопіль : Економічна думка, 2005. – 124 с.
8. Миронов А. А. “Концепции развития транснациональных корпораций” А. А. Миронов. – М. : Мысль, 1981. – 160 с.
9. Москалюк В. Ю. Дитячий будинок сімейного типу як одна з форм влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування : дис.
10. Організація та проектування логістичних систем : підручник / Денисенко М. П., Левковець П. Р., Михайлова Л.І. / за ред. проф. М. П. Денисенка, проф. П. Р. Левковця, проф. Л. І. Михайлової. — К.: Центр учбової літератури, 2010. — 450 с.
11. Правознавство : [навчальний посібник]. / за загальною редакцією В.Г.Гончаренка. — К. : Український інформаційно-правовий центр. — 2002. – 325 с.

12. Садовский В. Н. Основания общей теории систем / В. Н. Садовский. – М. : Наука, 1974. – 278 с.
13. Семигіна Т. В. Словник із соціальної політики. Т.В. Семигіна. – К. : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2005. – 253 с.
14. Соціально-правовий захист дитинства. Навчально-методичний посібник / за редакцією І. І. Смагіна, В. Ю. Арешонкова, Т. М. Смагіної. – Житомир : ОППО, 2006. – 356 с.
15. Тлумачний словник української мови / За ред. В. С. Калашника. Понад 12 500 статей (близько 40 000 слів). - 2-е вид. - Х. : Прапор, 2005. - 992 с
16. Тлумачний словник української мови / укладачі: Т. В. Ковальова, Л. П. Коврига. – Х. : Синтекс, 2002. - 672 с.
17. Title 22 Foster regulations in state
18. US Code – Part E: Federal payments for foster care and adoption assistance
19. Webster Comprehensive Dictionary. – International Edition. – Volume One : A through Lobar. – Chicago : J.G. Ferguson Publishing Company, 1992. – 746 p., ill. – 20000 p
20. Webster Comprehensive Dictionary. – International Edition. – Volume Two : Lobate through Z. – Chicago : J.G. Ferguson Publishing Company, 1992. – 1514 p., ill. – 20000 p.